

ПРИЛОГ РАЗВОЈУ МЕТОДОЛОШКОГ ПРИСТУПА ПЛАНИРАЊА ПРЕДЕЛА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ НА ПРИМЕРУ НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА ЂЕРДАП¹

Тијана Црнчевић*, Саша Милијић**, Олгица Бакић***

рад примљен: јуна 2012, рад прихваћен: августа 2012.

CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF THE METHODOLOGICAL APPROACH OF LANDSCAPE PLANNING IN THE REPUBLIC OF SERBIA ON THE EXAMPLE OF THE NATIONAL PARK DJERDAP

Апстракт

Ратификацијом *Европске конвенције о пределу (European Landscape Convention)* и њеним ступањем на снагу усвајањем *Закона о ратификацији Европске конвенције о пределу 2011.* године створили су се услови за даљи развој планирања и уређења предела у Републици Србији. Уз уважавање новонасталих услова, основни циљеви рада јесу одређивање места и обухвата Студије о пределу којом би се разматрала предметна проблематика и формулисање препорука за развој методолошког приступа планирања предела са посебним освртом на просторно планирање.

Рад посебно издваја потенцијале и ограничења постојећег законског и планског оквира и истиче неопходност израде Акционог плана за имплементацију ЕКП-а, који би требало, пре свега, да разјасни недоумице и успостави оквире, методолошке и процедуралне, за укључивање проблематике планирања предела у процесе урбанистичког и просторног планирања у Републици Србији. Поред тога, као следећи кораци истакнути су: израда информационе основе уз паралелан развој институционалног оквира и јачање капацитета.

Као прилог развоју методолошког приступа планирања предела у просторном планирању, уважавајући актуелне услове, рад истиче значај израде посебне Студије о пределу, а као пример издваја ПППН НП „Ђердап“. Са циљем развоја предметне проблематике, издвојене су и приоритетне активности усмерене ка имплементацији одредби ЕКП-а и успостављању методолошког и процедуралног оквира, а које, између осталог, обухватају следеће: израду стратешких докумената, иновирање и усаглашавање законске основе, израду подзаконских аката, приручника, успостављање институционалног оквира и оспособљавање и едукацију.

Кључне речи: планирање предела, Европска конвенција о пределу, Национални парк Ђердап

Abstract

Ratification of the European Landscape Convention (ELC) and its entry into force after adoption of the Law on Ratification of the European Landscape Convention in 2011. created in the Republic of Serbia the conditions for further development of landscape planning and management. Taking into account new circumstances, the main aim of this paper is to determine the place and coverage of the Study which will take into consideration landscape planning and, as well formulate recommendations for the development of a methodological approach for landscape planning with special reference to spatial planning.

As a result of the analysis of the existing legal and planning framework, the paper stress potentials and as well limitations and points out the necessity for creating the Action Plan for the implementation of ELC which should, above all, clear up misunderstandings and establish a framework - methodological and procedural, for inclusion of landscape planning in the process of urban and spatial planning in the Republic of Serbia.

The development of the information base with a parallel development of institutional framework and capacity building are emphasized as next steps.

As a contribution to the development of the methodological approach within spatial planning, the work points out the importance of preparing Study on landscape and, as an example present the Spatial Plan of the Area of the Special Purposes of the National Park Đerdap. For further development of landscape planning, as priority activities aiming the implementation of the provisions of the ELC, are stressed the following: the development of strategic documents, updating and harmonization of the legal framework, the creation of bylaws, manuals, establishing a framework and institutional framework and education.

Key words: landscape planning, European Landscape Convention, National Park Đerdap

¹ Рад је настао као резултат истраживања спроведеног у оквиру научног пројекта: *Одрживи просторни развој Подунавља у Србији*, који је у оквиру програма *Технолошки развој* финансиран од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије у периоду од 2011.

* др Тијана Црнчевић, научни сарадник, Институт за архитектуру и урбанизам Србије, e-mail: tjana@iaus.ac.rs

** др Саша Милијић, виши научни сарадник, Институт за архитектуру и урбанизам Србије, e-mail: sasam@iaus.ac.rs

***Олгица Бакић, виши стручни сарадник, Институт за архитектуру и урбанизам Србије, e-mail: olja@iaus.ac.rs

1. Увод

Проблематика планирања и уређења предела у Европи и Србији данас све више добија на значају развојем, како законске, тако и планске основе. Један од веома значајних резултата досадашњег развоја теорије и праксе, као и темељ будућег, јесте *Европска конвенција о пределу* (у даљем тексту: ЕКП – *European Landscape Convention*). ЕКП, коју је усвојио Савет Европе у Фиренци 2000. год., представља први међународни документ који се директно бави пределом са циљем промовисања заштите, управљања и планирања предела Европе као и организовања међународне сарадње. Република Србија потписала је ЕКП 21. септембра 2007. год., ратификовала 28. јуна 2011. год., а усвајањем *Закона о ратификацији Европске конвенције о пределу* 2011. год. (Сл. гласник РС – Међународни уговори, бр. 4/2011) ова конвенција је ступила на снагу. До сада, подршку овом документу дало је 40 потписника ЕКП-а, а ратификован је у 37 земаља Европске уније (ЕУ) (www.wj.coe.int/t/dg4/cultureheritage/landscape/default_en.asp).

Основне принципе, као и стратешка усмерења планирања и уређења предела, које промовише и ЕКП, јасно је истакао Штаиниц (Stainitz) 2006. год., указујући на то да предели не познају политичке границе, затим да при планирању треба успоставити приоритете и фокусирати се на стратешке пројекте који су основни чиниоци најинтезивнијих промена и, сходно томе, формулисати план где су конфликти између највреднијих предела и „сила промене“ највећи, док концепт заштите треба заменити концептом селективне заштите или новим – концептом „дизајнираних предела“.

Досадашња пракса планирања предела у Републици Србији одвијала се без утемељеног оквира, како процедуралног тако и методолошког. Покушајем увођења Генералног плана предела (у даљем тексту: ГПП) *Законом о планирању и уређењу простора и насеља* из 1995. год., није постигнут жељени циљ. Како је у раду и истакнуто, ГПП се појавио у групи урбанистичких планова где му није место, урађен је мали број планова, углавном са циљем рекултивације простора, а тадашњи руководиоци нису имали довољно разумевања, не само за природу, већ и за методологију и циљеве израде планова предела (Цвејић, 2002). Оно што је недостајало и недостаје, а на шта би требало усмерити пажњу, јесте „лобирање“, у смислу активирања пејзажних архитектата у успостављању интересних коалиција са планерима и свим осталим укљученим у процес планирања, како би се концепт планирања предела промовисао од самог почетка (Максин-Мићић, 2003). Уз уважавање чињенице да се ратификацијом ЕКП-а успостављају нове обавезе, као и тога да је проблематика имплементације ЕКП-а комплексна и захтевна, рад полази од претпоставке да је могуће, узимајући у обзир постојеће услове, промовисати планирање и уређење предела израдом Студије о пределу којом би се искључиво третирао предметна проблематика, а чији би степен важности и обавезности растао (посебно у оквиру просторних планова о заштићеним пределима, односно пределима

изузетних одлика). Стога, основни циљ рада јесте да пружи одређен допринос у виду указивања на место и обухват Студије о пределу, уважавајући актуелне услове и формулисање препорука за развој методолошког приступа планирању предела у Републици Србији, са посебним освртом на просторно планирање.

Методолошки приступ подразумева прикупљање и анализу постојећег законског и планског оквира у Републици Србији, који обухвата планирање и уређење предела, заштиту животне средине и заштиту природе, а у односу на оквир који успоставља ЕКП. Очекивани резултат, поред издвајања потенцијала и ограничења постојеће националне законске и планске основе, јесте и одређивање места и обухвата Студије о пределу и формулисање препорука за развој методолошког приступа планирања предела у просторном планирању. У том смислу, рад истражује могућности имплементације интереса/оквира које успоставља актуелни оквир и ЕКП, као инструмента у планирању развоја и уређењу предела, а као пример издвојена је студија случаја – *Просторни план подручја посебне намене Националног парка (ПППН НП) „Ђердап“*.

2. ПЛАНИРАЊЕ ПРЕДЕЛА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ – ОБАВЕЗЕ, ПОТЕНЦИЈАЛИ И ОГРАНИЧЕЊА

2.1. Европска конвенција о пределу – основни оквири и обавезе

Ратификацијом *Европске конвенције о пределу* преузимају се одређене обавезе. У том смислу, може се рећи да ЕКП успоставља:

- 1) *термиолошки оквир*;
- 2) *обухват примене* – природна, сеоска, градска и приградска подручја, односно копно, копнене воде и морске области, а односи се и на пределе који могу бити изузетни, али и на свакидашње и деградирание;
- 3) *опште мере* – увођење предела у законодавство, успостављање и спровођење предеоно политике доношењем посебних мера, интеграција планирања предела у просторно и урбанистичко планирање, успостављање процедура партиципације;
- 4) *посебне мере* – оспособљавање и едукација, идентификација и процена предела на националном нивоу, утврђивање циљних квалитета предела и увођење прописа у вези са заштитом, управљањем и планирањем предела;
- 5) *европску сарадњу* – укључивање проблематике предела у међународне политике и програме, узајамна помоћ и размена информација, прекогранична сарадња, праћење примене и награда за предео Савета Европе.

На основу *Закона о ратификацији ЕКП-а*, према члану 3, за спровођење се старају министарство надлежно за послове

животне средине и просторног планирања и министарство надлежно за послове културе. Треба рећи да ЕКП препушта државама потписницама избор правних, административних, фискалних и финансијских аранжмана у циљу његове имплементације.

Стога, након ратификације, неопходно је приступити активностима усмереним ка изналажењу оптималних решења за имплементацију ЕКП-а. Приоритет јесте, пре свега, успостављање законске основе којом би се регулисао однос између планирања предела и осталих планова и програма. Овим оквиром требало би, такође, да се успостави опште стратешко опредељење заштите предела на националном нивоу (у виду Стратегије), донесе Акциони план имплементације и успоставе планови предела. С тим у вези, Министарство природних ресурса, рударства и просторног планирања Републике Србије формирало је радну групу чији задатак јесте израда *Акционог плана за имплементацију ЕКП-а*.

Такође, треба истаћи и чињеницу да је неопходно успоставити и институционални оквир, да би се пружила основа, како за надзор над применом законских обавеза, тако и за реализацију ЕКП-а. Обавезе којима треба одговорити јесу у домену припрема, координације и праћења израде Стратегије и планова предела, међународне сарадње, пружање стручне помоћи, успостављање информационе основе, вођење регистра и припрема, реализација програма едукације и др.

2. 2. Преглед законског основа у Републици Србији – потенцијали и ограничења

У Републици Србији, регулатива која обухвата планирање, заштиту природе и заштиту животне средине има одређених, посебних одредби за предео, док у појединим одредбама није заступљен ни сам термин. *Закон о заштити природе* (Сл. гласник РС, бр. 36/2009 и 88/2010), као и *Закон о заштити животне средине* (Сл. гласник РС, 135/04 и 36/09), пружају значајну подршку планирању и уређењу предела, како својим садржајем тако и обухватом. Поред термиолошког уважавања (Табела 1), као основно опредељење, у оквиру начела, промовишу високи степен заштите природе, у смислу да је „свако дужан да при предузимању активности или вршењу делатности допринесе заштити и унапређењу природе, биолошке, геолошке и предеоне разноврсности, очувању општекорисних функција природе и природне равнотеже“ (чл. 5, став 1 *Закон о заштити природе*), као и обавезу да се природне вредности „користе под условима и на начин којима се обезбеђује очување вредности геодиверзитета, биодиверзитета, заштићених природних добара и предела“ (чл. 9 *Закон о заштити животне средине*).

Законом о заштити природе успоставља се обавеза заштите предела (видети Табелу 1) у смислу „заштите, очувања и унапређења биолошке (генетичка, специјска и екосистемска),

геолошке и предеоне разноврсности“ (чл. 2, став 1), као и „благовремено спречавање људских активности и делатности које могу довести до трајног осиромашења... предеоне разноврсности... као и поремећаја са негативним последицама у природи“ (чл. 2, став 4) уз обавезу формулисања мера заштите предела (чл. 7, став 3). Поред тога, Закон утврђује да се „не могу обављати активности којима се угрожавају... пејзажне вредности...“ (чл. 17).

Иако *Закон о планирању и изградњи* (Сл. гласник РС, бр. 72/09, 81/2009, 64/2010, 24/2011) не садржи термин предео, ово ограничење не искључује могућност уврштавања ове проблематике у плански процес. *Законом о заштити животне средине РС* успоставља се обавеза да се у просторним и урбанистичким плановима дефинишу мере и услови заштите животне средине, нарочито да се утврде мере „интегрисане заштите и планирања предела, које обухватају подручја изван заштићених природних добара, ради уређења дугорочне концепције, намене и организације предела и усклађивања вишенаменског коришћења простора које угрожава предео (пољопривреда, шумарство, водопривреда, рударство, енергетика, саобраћај, становање, рекреација и др.)“ (чл. 34). Поред тога, успоставља се и обавеза „очувања и одржавања значајних или карактеристичних обележја предела, унапређивања предела, њихово поновно успостављање и стварање, а која су од великог значаја за заштиту дивље флоре и фауне и њихових станишта“, затим обавеза да се „прикаже постојеће стање по елементима“ као и „планирано стање са мерема потребним да се планови остваре“ (чл. 33). Такође, и *Закон о заштити природе* успоставља обавезу заштите предела у смислу „спровођења мера заштите природе и предела“ и „утврђивања услова и мера заштите... у просторним и урбанистичким плановима, пројектној документацији, основама и програмима управљања природним ресурсима у рударству, енергетици, саобраћају, водопривреди, пољопривреди, шумарству, ловству, рибарству, туризму и другим делатностима од утицаја на природу“ (чл. 7), а саставни део планова (просторних и урбанистичких), основа и програма, јесу и услови заштите природе који морају да садрже и „услове за очување биолошке, геолошке и предеоне разноврсности...“ (чл. 9). Члан 26 успоставља обавезу „разврставања“ предела, уважавајући „предеоне типове који изражавају разноликост природне и културне баштине“ и „у планирању и уређењу простора, као и планирању и коришћењу природних ресурса... очување значајних и карактеристичних обележја предела“. Закон посебно издваја као заштићено природно добро „предео изузетних одлика“ (види Табелу 1).

Појам предела појављује се и у *Закону о стратешкој процени утицаја* (Сл. гласник РС, бр. 135/04 и 88/2010), у члану 4, где начело одрживог развоја обухвата „разматрање и укључивање битних аспеката животне средине у припреми и усвајање одређених планова и програма и утврђивање услова за очување вредности природних ресурса и добара, предела, биолошке разноврсности...“.

Поред тога, у Прилогу II у делу *Критеријум за оцену извештаја о стратешкој процени*, успоставља се обавеза разматрања утицаја на предео (природна лепота). Међутим, осим у оквиру начела и критеријума за оцену Извештаја, нигде посебно није наглашено да предео мора бити саставни део анализа и процена. У оквиру *Закона о процени утицаја на животну средину* (Сл. гласник РС, бр. 135/04 и 36/2009) појављује се термин пејзаж (чл. 2) у вези са обавезом укључивања овог сегмента у процес процене утицаја на животну средину која подразумева „превентивну меру

заштите животне средине засновану на изради студије... са циљем да се прикупе подаци и предвиде штетни утицаји одређених пројеката на живот и здравље људи... пејзаж...”.

Уз уважавање напред истакнутог, у Табели 1. дат је приказ актуелног законског термилошког оквира у Републици Србији као и оквира који заступа ЕКП.

Као што се може видети у Табели 1, у Републици Србији нису сви термини обухваћени актуелном законском основом и то, пре свега, термини предеона политика и циљни квалитет предела. Са друге стране, чињеница да постојећи законски

Табела 1.

Термилошки оквир: Европска конвенција о пределу версус постојећи законски оквир у Републици Србији

Предео – одређено подручје, онако како га људи виде и доживљавају, чији је карактер резултат деловања и интеракције природних и/или људских фактора (ЕКП)

– одређена територија чији карактер представља специфичан спој природних и створених вредности карактеристичних за дати регион (Закон о заштити природе)

Предеона политика – израз општих принципа, стратегија и смерница дефинисаних од стране надлежних органа власти, који омогућавају предузимање одређених мера у циљу заштите, управљања и планирања предела (ЕКП)

Циљни квалитет предела – означава за одређени предео, формулацију, дату од стране надлежних органа власти, о тежњи становништва у погледу предеоних карактеристика из њиховог окружења (ЕКП)

Заштита предела – поступци очувања и одржавања значајних или карактеристичних обележја предела, оправдани вредношћу наслеђа, која је проистекла из његове природне структуре и/или људске активности (ЕКП).

– у смислу „планирања и спровођења мера којима се спречавају нежељене промене, нарушавање или уништење значајних обележја предела, њихове разноврсности, јединствености и естетских вредности и омогућава традиционалан начин коришћења предела” (Закон о заштити природе).

Управљање пределом – поступци, којима се из перспективе одрживог развоја обезбеђује редовно одржавање предела, са циљем усмеравања и усклађивања промена изазваних друштвеним и економским процесима, као и процесима у животной средини (ЕКП).

Планирање предела – дугорочни и далекосежни поступци са циљем унапређења, поновног успостављања или креирања предела (ЕКП).

Предеони елемент – најмања, релативно хомогена еколошка јединица структуре предела, било природног или антропогеног (Закон о заштити природе).

Предеона разноврсност – структурираност простора настала у интеракцији (међудејству) природних и/или створених предеоних елемената одређених биолошких, климатских, геолошких, геоморфолошких, педолошких, хидролошких, културно-историјских и социолошких обележја (Закон о заштити природе).

Заштићено природно добро – очувани део природе посебних вредности и одлика (геодиверзитета, биодиверзитета, предела, пејзажа и др.), који има трајни еколошки, научни, културни, образовни, здравствено-рекреативни, туристички и други значај, због чега је добро од општег интереса и ужива посебну заштиту (чл. 19 став 4) (Закон о заштити природе).

Предео изузетних одлика јесте подручје „препознатљивог изгледа са значајним природним, биолошко-еколошким, естетским и културно - историјским вредностима, које се током времена развијало као резултат интеракције природе, природних потенцијала подручја и традиционалног начина живота локалног становништва”. Такође, успоставља се и оквир за типологију ових предела у смислу да предео изузетних одлика може бити „природни предео изузетних одлика” и „културни предео изузетних одлика” (Закон о заштити природе, чл. 33).

оквир заступа термине који нису посебно истакнути у ЕКП-у – предеони елемент, предеона разноврсност, предео изузетних одлика – указује на то да планирање предела има одређене основе (подршку). Поред тога што представљају значајан потенцијал и ресурс, они успостављају и одређену обавезу у процесу планирања.

Такође, неопходно је указати на чињеницу да термини који су заступљени и у ЕКП-у и постојећем законском оквиру нису једнако тумачени, тако да термин предео у свом образложењу у нашем законодавству не садржи „онако како га људи виде и доживљавају”. Стога, потребно је указати на овај важан аспект, поготову услед обавезе уважавања циљног квалитета предела који подразумева учешће јавности као и обавезе успостављања процедура партиципације. С тим у вези, треба указати и на чињеницу да „... у пракси планирања становништво, интересне и добровољне групе, приватни и трећи сектор нису укључени у процес разматрања и доношења законског основа и већине секторских планских основа...”, односно „... недовољно су информисани и укључени у процес доношења планских одлука...”, због чега посебну пажњу треба посветити унапређењу процедура партиципације у планском процесу, са циљем обезбеђивања услова за активније учешће јавности и свих заинтересованих (Максин et al., 2011).

Управљање пределом и планирање предела нису посебно термилошки издвојени у постојећем законском оквиру, те стога препорука рада јесте и њихово уважавање и укључивање у законску основу као основ за успостављање процеса и поступка за планирање и уређење предела. Поред тога, треба указати на то да законска основа препознаје да предео чини интегрални део природних ресурса, те стога, заштићено природно добро издваја се и на основу посебних вредности и одлика предела, односно пејзажа.

Још једна констатација, на основу увида у термилошки оквир, јесте да су термини предео и пејзаж заступљени без одговарајућег тумачења. Стога, може се указати на следеће: пејзаж представља слику предела (Вујаклија, 1980) односно изглед природе неког краја (Николић, 2007), а предео одређени део земљине површине (Николић, 2007), односно како је и претходно истакнуто (Табела 1). С тим у вези може се констатовати да када се говори о пејзажу, овим термином се, пре свега, обухватају визуелне одлике предела, односно утицаји на морфологију, покривеност вегетацијом и др.

Важан корак у процесу имплементације ЕКП-а и промовисања заштите и уређења предела учињен је укључивањем ове тематике у *Просторни план Републике Србије* (ППРС) (*Закон о Просторном плану Републике Србије*, Сл. гласник РС, бр.

88/10). ППРС, који заступа имплементацију ЕКП-а, као један од циљева посебно издваја заштићено и одрживо коришћење природног и културног наслеђа и предела, истичући да је неопходно „инсистирати на даљем развоју мрежа вредних/ заштићених природних целина и културних предела са посебним нагласком на еколошки, односно културно осетљива подручја”.

Основни циљ „заштите, уређења и развоја предела Републике Србије су разноврсни, високо квалитетни и адекватно коришћени предели и физички уређена, за живот и боравак пријатна рурална и урбана насеља и градови, развијеног идентитета заснованог на поштовању и афирмацији природних и културних вредности”. Поред тога, ППРС се залаже за интеграцију планирања предела у урбанистичко и просторно планирање и за израду студије *Карактеризација предела Србије* као и пилот пројеката. У односу на „развојни карактер, односно степен модификације природног предела”, ППРС издваја природне и културне пределе, а у оквиру културних, руралне и урбане пределе². Сходно томе, ППРС даље формулише и основне циљеве, оперативне циљеве и приоритете. Међутим, како је и истакнуто, иако „ППРС даје основна стратешка опредељења у областима заштите и уређења предела Србије... имплементација ће захтевати потпунију методологију којој мора претходити формулисање конкретнијих упутстава у вези са применом одредби ППРС” (Црнчевић, et al., 2010).

Уз уважавање напред истакнутог, у Табели 2. сумирани су потенцијали и ограничења актуелног законског и планског оквира за планирање предела у Републици Србији.

Као што се може видети, поред значајних потенцијала, основна ограничења су, пре свега, у домену имплементације проблематике планирања и уређења предела у процесе урбанистичког и просторног планирања. Ратификована ЕКП јесте значајан потенцијал али, са друге стране, и обавеза која захтева пажљиву анализу и разматрање како би се интереси које заступа адекватно уважили.

У односу на ЕКП, треба нагласити да постојећи законски оквир промовише, не у потпуности, термилошки оквир и обухват примене. Поред тога, посебно треба истаћи активности које су имале за циљ промоцију ЕКП-а у Републици Србији и које су допринеле развоју европске сарадње. Међутим, одговарајућу подршку немају опште (интеграција планирања предела у урбанистичко и просторно планирање, успостављање процедура партиципације и др.) и посебне (оспособљавање и едукација, идентификација и процена предела на националном нивоу и др.) мере које промовише ЕКП.

² Према ППРС-у, природни предели представљају просторе где је степен модификације минималан, биофизичка структура углавном природног порекла и где постоје елементи који су последица природних поремећаја. Културни предели садрже комбиновано деловање природе и човека, а у односу на карактер модификације (претежан начин коришћења земљишта, већа густина насељености), предели могу бити урбани или рурални.

Табела 2.

Преглед издвојених потенцијала и ограничења постојећег законског и планског оквира за планирање предела у Републици Србији

Потенцијали	Ограничења
<i>Ратификована ЕКП</i>	Непостојање Акционог плана за имплементацију ЕКП-а
	Непостојање институционалног оквира
	Непостојање услова и капацитета за припрему, координацију и праћење израде стратешких докумената за планирање и уређење предела Србије (Стартегије, Студије Карактеризација предела Србије и др.)
<i>Заступљеност термина у оквиру законске основе који промовишу укључивање проблематике планирања предела у процес планирања</i>	Незаступљеност термина у <i>Закону о планирању и изградњи</i>
	Непотпуно тумачење термина (предео-пејзаж)
	Незаступљеност термина који промовишу развој предеоно политике, планирање и управљање пределом као и укључивање јавности
<i>Укључивање проблематике планирања предела декларативно (начела, циљеви) у процесе планирања и заштите</i>	
<i>Успостављање обавеза разматрања и заштите предела који нису под заштитом, укључивање проблематике предела утврђивањем услова и мера у просторним и урбанистичким плановима, успостављање обавезе „разврставања“ предела</i>	Непостојање одговарајуће информационе основе у виду Стратегије, Студије Карактеризације предела
	Неразјашњен однос Студије о пределима и осталих секторских планова и програма
<i>Укључивање проблематике предела у ППРС</i>	Непостојање упутстава у вези са применом одредби ППРС-а и информационе основе
	Непостојање процедуралног и методолошког оквира за планирање предела

Стога, приоритет јесте израда Акционог плана који би требало, пре свега, да разјасни недоумице по питању обухвата и успостави оквире – методолошке и процедуралне – за укључивање проблематике планирања предела у процесе урбанистичког и просторног планирања у Републици Србији. Следећи корак јесте израда неопходне информационе основе, уз паралелан развој институционалног оквира и јачање капацитета.

3. СТУДИЈА О ПРЕДЕЛУ КАО ПРИЛОГ РАЗВОЈУ МЕТОДОЛОШКОГ ПРИСТУПА: ПРИМЕР ПППН НП „ЂЕРДАП“

Уважавајући напред наведене остварене резултате, који указују како на потенцијале тако и на ограничења постојећег законског и планског оквира, рад указује на значај израде Студије о пределу која би, у постојећим условима, имала, поред основног циља заштите и уређења предела, и циљ промовисања проблематике планирања предела. Место Студије о пределу у процесу просторног планирања условљено је актуелним процедуралним и методолошким оквиром планирања који успоставља *Закон о планирању и изградњи* (Сл. гласник РС, бр. 72/09, 81/2009, 64/2010, 24/2011). Овај оквир обухвата следеће фазе: доношење одлуке о изради планског документа (подразумева укључивање органа, организација и јавних предузећа), израду и уступање израде планског документа, формулисање концепта плана, стручну контролу, јавни увид и усвајање планског документа. Предео јесте, како је и истакнуто, саставни део Улова заштите природе тако што прописује обавезу успостављања услова за очување предеоне разноврсности (чл. 9 *Закона о заштити природе*) и сходно томе јесте и саставни део Одлуке. Међутим, у пракси је чест случај да се проблематика заштите и уређења предела не разматра. С друге стране, актуелни законски оквир пружа, оквирно, и обухват Студије о пределу тако што заступа:

- интегралну заштиту и планирање предела, а не обухвата само заштићене, већ и све остале пределе, и усклађивање вишенаменског коришћења простора;
- очување и одржавање значајних и карактеристичних обележја предела, унапређење и поновно успостављање и стварање предела, који су од значаја за заштиту дивље флоре и фауне и њихових станишта;
- обавезу „разврставања предела“ уважавајући предеоне „типове“;
- приказ постојећег стања по елементима као и планска решења са мерама потребним да се она остваре.

Како је и истакнуто, ППРС промовише израду студије *Карактеризација предела Србије* као и пилот пројекта, између осталих и за предметни простор. Овакав приступ јесте у складу са основним одредбама ЕКП-а које успостављају обавезу идентификације и процене предела, уз активно учешће заинтересованих у смислу анализирања карактеристика (покретачке снаге и притисака услед којих се предели мењају), регистрација промена и обављања процене (члан 6, став Ц). Како је и истакнуто, сада када се монофункционални пољопривредни предели развијају у мултифункционалне, како би одговорили потребама савременог друштва (одржива пољопривреда, нове функције руралног предела), карактеру предела се све више придаје значај (ЕС, 2000, ОЕСД, 2001). У том смислу, данас су предели мултифункционални јер су непроизводне функције, као што су становање, рекреација и др., комбиноване, услед чега се

јавља и потреба за приступима и методологијама уз помоћ којих би могле да се издвоје и опишу предеоне карактеристике и да се процени њихов квалитет (Jellema et al., 2009).

Један од приступа који је добио подршку у Европи и свету јесте методологија *Процене карактера предела* (ПКП), која се већ више године примењује у Енглеској и Шкотској. Према *Процени карактера предела – Упутство за Енглеску и Шкотску*, предео – подручје одређеног карактера – подразумева географско подручје са „јасном и препознатљивом шемом предеоних елемената, који се доследно појављују у одређеном типу предела... односно то је одређена комбинација геолошких и морфолошких карактеристика земљишта и вегетације (The countryside Agency and Scottish Natural Heritage, Department of Landscape University of Sheffield and Land Use Consultants, 2002). *Процена карактера предела – Упутство за Енглеску и Шкотску* полази од тога да је предео намењен широком кругу корисника и садржи два дела – у првом је дато основно упутство о самом приступу и методи процене карактера предела, док други део садржи и примере из праксе. Овај методолошки приступ ставља „карактер“ предела у први план, разликује фазу „карактеризације“ и фазу „оцењивања“, промовише улогу објективности и субјективности у процесу и разматра могућност примене на различитим нивоима.

Прва фаза „карактеризације“ обухвата идентификацију предела и њихових варијетета (класификација, картирање и опис), а друга оцењивање у смислу квалитета и стратегије предела и вредности и статуса предела. Неопходно је истаћи и значајну улогу интересних група у овој фази, које релативизују експертску субјективност. Резултати добијени оваквим приступом имају веома широк дијапазон примене. Као што се може видети у Табели 3., основна улога јесте да помогне планерима да донесу одлуке у поступцима формулисања стратегија и политика планирања простора, као и да им помогне у подизању свести и у пружању информација за израду процена утицаја.

Као што се из претходног може видети, иако законски и плански оквир обухватају предео, питање је колико је и како ова проблематика заступљена у пракси. Неусклађеност законске основе и недовољна методолошка утемељеност одредби ППРС-а јесу, у постојећим условима, основни ограничавајући фактори.

Методологија *Процене карактера предела* (ПКП) се, како је и истакнуто, тренутно користи као средство за мапирање приликом планирања заштићених подручја (Данска, Финска), као део процеса управљања пределом и просторним планирањем (Енглеска, Шкотска, Немачка) или као основа за мониторинг и процену карактеристика предела (Аустрија) Њашер, 2005). У РС овај приступ промовише ППРС, а као пример добре праксе могу се издвојити студија *Типологија предела Београда – за потребе примене Конвенције о пределима* (Цвејић et al. 2008), која је своју примену нашла у

Табела 3.

Преглед примене *Студије о пределу* (The countryside Agency and Scottish Natural Heritage, Department of Landscape University of Sheffield and Land Use Consultants, 2002, Цвејић et al., 2008)

<p>ФОРМУЛИСАЊЕ ПОЛИТИКЕ ПЛАНИРАЊА ПРОСТОРА И СТРАТЕШКИХ ДОКУМЕНАТА У СМISЛУ:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Увођења политике предела како на регионалном тако и на локалном нивоу, заштитом постојећег карактера предела, и промоције обнове односно унапређења напуштених и деградираних предела идентификованих у Студији; ● Обезбеђивања информација о намени простора при планирању развоја урбаних насеља и инфраструктурних коридора; ● Обезбеђивања информација за управљање пределима и планирања стратегије урбане обнове; ● Идентификације простора, где нови развој може имати позитиван утицај на заштиту и обнову карактера предела; ● Промоције позитивних промена у пределу и заштите природног и културног наслеђа.
<p>ПОДИЗАЊЕ СВЕСТИ У ПЛАНСКОМ ПРОЦЕСУ О ЗНАЧАЈУ КАРАКТЕРА ПРЕДЕЛА УВАЖАВАЊЕМ:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Како разлика тако и сличности међу подручјима; ● Онога што различитим местима даје локални идентитет и особеност; ● Потреба да се сачувају и унапреде посебне и вредне карактеристике; ● Потреба да се активно унапреди квалитет места путем доброг дизајна.
<p>ОБЕЗБЕЂИВАЊЕ ИНФОРМАЦИЈА У ПРОЦЕСИМА ИЗРАДЕ ПРОЦЕНА УТИЦАЈА – ПРОЦЕНА УТИЦАЈА НА ЖИВОТНУ СРЕДИНУ И СТРАТЕШКЕ ПРОЦЕНЕ УТИЦАЈА У СМISЛУ:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Да се информације садржане у Студији могу користити од самог почетка и да могу утицати у поступку разматрања директних утицаја на предеоно карактеристике, у разматрању локације и размере утицаја нових објеката архитектуре као и инфраструктуре; ● Да буду основ у разматрању могућности како предложени развој може дати позитиван допринос карактеру предметног предела и да указују на основне карактеристике унутар предела које треба заштитити, обновити и унапређивати.

пракси кроз израду *Просторног плана општине Лазаревац* (Сл. лист града Београда, бр. 10/2012)) и *Просторног плана за део градске општине Сурчин* (Сл. лист града Београда, бр. 10/2012). Уважавајући постојеће услове, рад указује на значај израде Студије о пределу којом би се промовисао постојећи законски и плански оквир.

3.1. ПППН НП „Ђердап“: Студија о пределу

Уз уважавање напред истакнутог, у погледу потенцијала и ограничења, као и актуелног статуса предметне проблематике, посебно је приказан примењен приступ укључивања проблематике предела у процес просторног планирања кроз пример израде планске документације *Просторног плана подручја посебне намене Националног парка „Ђердап“* (ПППН НП).

Сам предметни простор намеће неопходност пружања одређене пажње пределу. План обухвата подручје на коме се налази висока концентрација природних и антропогених ресурса, са различитим степеном заштите и очуваности. Предео карактерише прожимање природних специфичности и атрактивности са културом, историјом и традицијом народа

који су на овим просторима живели и оних који ту данас живе. Основна карактеристика јесте изузетно атрактиван геоморфолошки облик Ђердапске клисуре, која је истовремено полигенетска, полифазна, попречна, антецедентна, композитна, лактаста и клисураста долина. Њена специфичност огледа се у постојању 4 клисуре и 3 котлине (Голубачка клисура, Љупковска котлина, клисура Велики и Мали казан, Оршавска котлина, Сипска клисура), где ширина Дунава варира од 2000 м, у Доњомилановачкој котлини, до 150 м у клисури Казан, затим, речни токови дунавских притока, као што су Брњица, Добрањска река, Бољетинска река, Поречка река, са својим притокама Шашком и Црнајком и др. или висови попут Шомрде. Очуваности природних карактеристика допринело је успостављање Националног парка „Ђердап“, који се простире дуж тока Дунава, од Голупца до Кладова, са високом концентрацијом геоморфолошких, хидролошких и биогеографских ресурса, као и са значајним споменицима културе цивилизација које су на овом простору егзистирале током прошлих времена (остаци заједница млађег каменог доба из 8000. год. п. н. е., остаци римске цивилизације итд.). Уважавајући напред истакнуте вредности

и потенцијале, плански документ који покрива овакво подручје јесте Просторни план подручја посебне намене.

Иако проблематика заштите и уређивања предела није била саставни део одлуке о изради плана (*Одлука о изради Просторног плана подручја посебне намене Националног прака „Ђердап“*, Сл. гласник РС, бр. 16/09), уважавање ове тематске области јесте, пре свега, законски обавезно у смислу Услови надлежних органа, организација и јавних предузећа. Али, ни у Одлуци о изменама или допунама планског документа, након укључивања органа, организација и јавних предузећа, није успостављена обавеза посебног уважавања теме предела.

Међутим, позитиван пример добре праксе планирања јесте израда Студије о пределу у оквиру фазе израде планског документа. Студија се односи на целокупно предметно подручје, уважава интегрални приступ планирања предела и обухвата: анализу постојеће планске и документационе основе, „разривање“ предела уз уважавање законских и планских одредби, формулисање концепта развоја, циљева и приоритета. Треба посебно нагласити да се план радио у исто време када и ППРС, тако да је основ за планирање предела, пре свега, чинила *Стратегија просторног развоја Србије 2009–2013–2020* (РС Министарство животне средине и просторног планирања, РАПП, 2009), која је представљала и основ за формулисање ППРС-а.

Поред анализе документације (планске и законске основе, студија, елабората и др.) и синтезе, у поступку израде студијске основе примењене су и следеће методе: СВOT (SWOT) анализа и ГИС. У наставку рада, дат је преглед остварених резултата.

Остварени резултати СВOT анализе, као основне снаге, поред докумената који третирају предео, уз напомену да је од тада доста учињено на промоцији предела, издваја сам простор, односно предео и његове природне, социјалне и економске карактеристике. Могу се посебно издвојити лоша имплементација плана и антропогени утицаји, као слабости које континуално угрожавају предео. Уз уважавање и снага и слабости, издвојене су могућности развоја подручја (екотуризам, производња здраве хране и др.), али и могуће претње (недостатак материјалних средстава за улагање у инфраструктуру и др.).

На основу типологије предела која је успостављена у *Стратегији просторног развоја Републике Србије*, а коју је касније уважио и актуелни ППРС, предели се диференцирају,

у односу на степен модификације природног предела, на природне и културне. У оквиру културних разликују се рурални и урбани предели, одређени карактером и интензитетом промена, коришћењем и насељавањем простора. Дунавске клисуре и клисуре његових притока, шумовита зона брдско-планинског залеђа и зона крашког рељефа, који су у првом режиму заштите, припадају претежно природним пределима, а остало подручје културним³, односно руралним и урбаним. У оквиру граница НП, у првом степену заштите издвојен је предео посебних природних вредности – Велики и Мали Штрбац са Трајановом таблом као и етно и амбијентална целина насеља Голубиње и Петрово Село. Студија о пределу посебно уважава и остале природне резервате, који, поред предела, обухватају у првој зони и: строги природни резерват Голубачки град, строги природни резерват Бојана, строги природни резерват Босма – Соколац, строги природни резерват Чока – Њалта са Песачом, строги природни резерват Лепенски Вир, строги природни резерват кањон Бољетинске реке и строги природни резерват Цигански поток. У другом степену заштите посебно су издвојене заштићене природне предеоне целине: Голубачка клисура, Соколац – Власац, Штрпско корито – Мироч, клисура реке Брњице и Шомрда.

На основу оставарених резултата, формулисани су концепција, циљеви и приоритети. Основна концепција заступа да се у оквиру предметног простора посебно уважи предео у смислу простора који подразумева одређену територију чији карактер представља специфичан спој природних и створених вредности карактеристичних за дати регион. Основна концепција подразумева интегралну заштиту предела, где се правила неге и уређења предела успостављају на основу типологије коју је установио ППРС. Иако ППРС промовише израду посебног пилот пројекта *Карактеризација предела* за предметни простор, он није био предвиђен – у периоду израде планске документације актуелни ППРС био је у фази израде. За израду једне овакве студије неопходно је, пре свега, успостављање законске и планске обавезе, што сада јесте постигнуто. Поред тога, потребни су ресурси, како информациони (геотехногене карте, морфолошке карте терена, хидролошка карта, педолошка, карта еколошких група-биома и др.) тако и финансијски и људски, као и време. Промовисање методологије ПКП захтева стога свеобухватан приступ, у смислу успостављања основних оквира, како методолошких, тако и информационих, да би се избегло различито тумачење успостављених обавеза и информација.

³ Услед специфичних природних услова, због посебног режима заштите, за предметни простор била је урађена и посебна студија Завода за заштиту природе Србије. Према овом елаборату, уважавајући морфолошке карактеристике посебно су издвојена следећа 4 основна типа предела: шумовита зона брдско-планинског залеђа – слабо насељена и у целини мало измењена, са израженом вертикалном диференцираношћу рељефа, богата речним токовима и изворима; зона крашког рељефа – сведена готово на мирочку површ, специфичне („богињави крас“) и смиренније морфологије, безводна, обрасла махом жбунастим формацијама и травним заједницама, у појединим деловима питомог изгледа, ненасељена; насеобинска зона – котлинска проширења и нижи долински појас, ограничена на просторни оквир у коме се одвијају главне привредне функције сеоских и градских насеља, са предеоним обележјима у којима доминирају елементи пејзажа условљени пољопривредним коришћењем простора, али исто тако и потребама станова.

Планом се стога, уважавајући остварене резултате Студије, између осталог, за природне пределе предвиђа њихова заштита, за руралне очување и афирмација карактеристичних издвојених подручја (шумског, пољопривредног, подручја под заштитом и др.), уникатних типова као и елемената (водотокови, шуме, живице и др.), заштита споменика културе и њихове околине, док за урбане, пре свега, регулација грађења и уређивања простора и јачање специфичног карактера панораме града, уз одрживо коришћење отворених, зелених простора. Општи циљ, према ПППН Националног парка „Ђердап“, јесте очување предеоно разноврсности и унапређење природних и културних предела. Поред тога, План заступа следеће опште оперативне циљеве: очување разноврсности, живописности и лепоте предела, унапређење његове чистоће и уређености у непосредном окружењу изграђених насељских целина, саобраћајних коридора, десном приобаљу Дунава, зони привредних активности и рекреације као и управљање развојем и уређењем предела интегрисано са заштитом природних и културних вредности и одрживим развојем подручја Националног парка и осталог дела подручја Плана. Посебно се могу издвојити, за природне пределе: очување структуре и обезбеђење несметаног функционисања и санације, за културне – руралне пределе: санација и минимизирање негативних и стимулисање позитивних утицаја, активирање производње здраве хране, а за културне – урбане пределе: заштита и увећање природних простора унутар урбаних структура и санација деградираних простора.

Као приоритети издвојени су: укључивање предела у планску и пројектну документацију уважавањем основних критеријума, циљева и мера у процесу планирања и уређења предела и ревалоризација издвојених значајних предела.

ПППН НП „Ђердап“ урађен је у Институту за архитектуру и урбанизам Србије (у ГИС окружењу, заснованом на ЕСРП (ESRI) технологији – ArcGIS 9x), што подразумева интегрисаност података. Услед тога што нема законске основе за израду посебне карте, као ни одговарајуће информационе основе, није била посебно формирана карта предела. За потребе Студије о пределу дат је предлог издвајања природних и културних предела на подручју ПППН Националног парка „Ђердап“. Како је и истакнуто, успостављањем ГИС базе предела, омогућило би се ефикасније добијање жељених резултата укрштањем података, коришћењем могућности вишекритеријумске анализе, као и касније ажурирање података, усавршавање модела додавањем нових инпута и презентација остварених резултата (Црнчевић, Бакић, 2012). Коришћењем одговарајућих алата извршена је анализа заступљености и покривености простора природним, односно антропогеним земљиштем и преклапања са другим индикаторима. Истраживање показује да су природни предели сачувани у окриву Националног парка, а да су рурални предели најзаступљенији (Слика 1).

Формирање базе података о простору и Просторном плану било би у функцији: коришћења, мониторинга и оцене спровођења, допуне и иновирања планских концепција заштите и развоја подручја. Стварањем предуслова за формирање ГИС-а Националног парка у првој фази би се извршила анализа доступних података из Просторног плана и података којима располажу ЈП Национални парк, управљачи туристичких простора, туристичке организације/ агенције, општине и др. (утврдио би се степен валидности и ажурности података), а у другој фази би се формирала јединствена просторна база података, конверзијом дигиталних података у јединствени систем података о простору, која би имала задатак да пружи/обезбеди трајну информатичку подршку припремању, доношењу и спровођењу планских и програмских одлука.

Сл. 1.
Природни и културни – рурални и урбани предели на подручју ПППН НП „Ђердап“ – шематски приказ
Fig.1.
Natural and cultural – rural and urban landscapes within the area of the SPASP NP Djerdap – schematic view

4. ПРЕПОРУКЕ И ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Планирање предела у Републици Србији последњих година све је више присутно, како у законској основи тако и у планској. За сада, како је и истакнуто, без одговарајуће и потпуне подршке, укључивање ове проблематике условљено је и стратешким опредељењем носиоца израде планске документације, њиховим познавањем и уважавањем потребе за третирањем предметне проблематике, али, са друге стране, и постојећим условима, што јесте био случај и у процесу израде ПППН НП „Ђердап“.

Израда Студије о пределу представља позитиван пример успостављања „интересне коалиције са планерима и промовисање концепта планирања предела“, али у условима када не постоје основни – стратешки – информациони ресурси за њену израду, може се рећи да је она само почетак – први корак – ка уважавању и укључивању проблематике планирања предела у процес планирања. У том контексту, стратешки документи као што су, пре свих, Стратегија и студија *Карактеризација предела Србије* представљају основ за успостављање интегралног планирања предела у Републици Србији у просторним и урбанистичким плановима. Са друге стране, уз уважавање претпоставке од које је овај рад и пошао, може се констатовати да је могуће промовисати планирање и уређење предела израдом Студије о пределу којом би се искључиво третирао предметна проблематика. Под тим се подразумева да је промовисањем оваквог приступа могуће испоштовати законски и плански оквир, односно имплементирати успостављене обавезе и укључити планирање предела у просторно планирање.

У развоју методолошког приступа за планирање предела у просторном планирању, уз уважавање актуелних законских и планских услова, основна препорука рада у смислу развоја методолошког приступа, подразумева, пре свега, уважавање предметне проблематике и њено укључивање израдом Студије о пределу. Препорука рада јесте успостављање обавезе, у оквиру Улова заштите природе односно Улова заштите културног наслеђа, где би такође могао бити сугерисан и прелиминарни обухват. То представља значајан корак и прилог даљем развоју, када се узму у обзир други планови који не заступају овакав приступ, већ се предео третира као део студије која се бави заштитом природе, или га уопште нема, а што је чест случај у урбанистичким плановима. На овакав приступ носиоци израде се одлучују, пре свега услед непостојања јасне законске обавезе, методолошког и процедуралног оквира, информационе основе, али и због кратког периода за израду плана и непостојања одговарајуће финансијске подршке, због чега нема ни могућности за ангажовање стручњака као ни тимова који би разматрали проблематику предела, као и због

недовољног познавања саме проблематике. Поред тога, треба истаћи и непостојање одговарајућих ресурса у смислу капацитета, како људских тако и институционалних, који би подржали планирање и уређење предела и израде посебних Студија карактеризације предела.

Израда Студије о пределу и заступање презентованог приступа у постојећим условима јесте, може се рећи, прелазно решење, које уважава актуелан оквир и промовише основне одредбе ППРС-а и стога може обезбедити анализу постојећег стања, али и дати концепцију развоја, циљева и приоритета, а што јесте приказано на примеру израде Студије о пределу за ПППН НП „Ђердап“. Интегрална заштита и планирање предела успостављају се уважавањем предложене типологије у оквиру ППРС-а, формулисањем планских решења и мера уређења за издвојене типове предела као основе управљања и промовисања квалитета и вредности издвојених типова предела⁴, као што је и шематски приказано на Слици 1 на примеру ПППН НП „Ђердап“. Свакако да су посебне студијске основе које промовишу ПКП значајне, као што је и урађено за град Београд. Међутим, са друге стране, ПКП има лимитирајућу намену, у смислу да је за процену континуалног изграђеног ткива потребно применити посебну методологију. (Цвејић, et al., 2008)

Свакако да би уз постојање упутстава за примену одредби ППРС-а, методолошког упутства за примену ПКП-а и одговарајуће информационе основе студија била комплетнија.

Место и улога планирања предела постају важан аспект у оквиру израде просторних планова, као засебан прилог или као сепарат у оквиру експертизе заштите природе и природних вредности. Третман и значај предела у просторном планирању расте уколико је предмет плана посебна намена која се односи на заштиту подручја посебних природних вредности или уређење инфраструктурних коридора. Посебан допринос представљају карактеризација и издвајање типова предела, као и правила и мере за уређење предела (посебно у случају када се **предмет просторног плана односи на пределе изузетних одлика**, или има елементе регулационе разраде, при чему се промовише проблемски и интегрални приступ заштити предела). Предео, као део просторног планирања, постаје незаобилазан фактор, када се узму у обзир стратешке одредбе планова вишег реда и ЕКП-а, као и потреба разраде у одговарајућим урбанистичким плановима, у оквиру чега се намеће потреба детаљнијег разматрања појединих активности везаних за третман предела. Са циљем даљег развоја методолошког и процедуралног оквира, уважавајући напред истакнуто, као приоритетне могу се издвојити следеће активности:

- Израда акционог плана којим би се разјасниле неодоумце и заузео став по питању планирања и уређења предела у РС;
- Израда стратешких докумената – Стратегије и студије Карактеризације предела Србије;
- Иновирање и усаглашавање законске основе – успостављање процедуралне и методолошке основе;
- Израда подзаконских аката;
- Израда приручника, посебно за примену процене карактера предела;
- Успостављање институционалног оквира;
- Оспособљавање и едукација.

Литература:

- Vujaklija, M. (1980) *Leksikon stranih reči i izraza*, Beograd, *Prosveta*
- EC, (2000) *The multifunctional character of agriculture and land*, Statement on the European Community and its member States -22nd FAO Regional Conference for Europe, Porto, Portugal
- Jellema, A., D. J. Stobbelaar, J. C. J. Groot, W. A. H. Rossing (2009) *Landscape character assessment using region growing techniques in geographical information systems*, *Journal of Environmental Management*, **90**, pr. 161–174.
- Zakon o ratifikaciji Evropske Konvencije o predelu 2011. godine, Sl. glasnik RS – Međunarodni ugovori, br.4/2011
- Zakon o zaštiti prirode, Sl. glasnik RS, br. 36/2009 i 88/2010
- Zakon o zaštiti životne sredine, Sl. glasnik RS, 135/04 i 36/09
- Zakon o planiranju i izgradnji, Sl. glasnik RS, br. 72/09, 81/2009, 64/2010, 24/2011
- Zakon o strateškoj proceni uticaja, Sl. glasnik RS, br. 135/04 i 88/2010
- Zakon o proceni uticaja na životnu sredinu, Sl. glasnik RS, br. 135/04 i 36/2009
- Zakon o Prostornom planu Republike Srbije, Sl. glasnik RS, br. 88/10
- Maksin-Mičić, M. (2003) *Some problems of integrating the landscape planning into spatial and environmental planning in Serbia*, *SPATIUM*, Vol **9**, pp. 28–33
- Maksin, M., M. Pucar, S. Milijić, M. Korać (2011) *Održivi razvoj turizma u Evropskoj Uniji i Srbiji*, Monografija, posebno izdanje, Beograd, *IAUS*, br. 67
- Nikolić, M. (up.), (2007): *Rečnik srpskog jezika*, Matica Srpska
- OECD, (2001): *Multifunctionality: Towards an Analytical Framework*, OECD
- Stainitz, C. (2006): *Some notes on landscape planning towards the objectives on the European Landscape Convention*, u *Proceedings Landscape and Society*, Ljubljana, *Biotehnički Fakultet*
- Republika Srbija (RS) Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja, Republička agencija za prostorno planiranje (RAPP), (2009): *Strategija prostornog razvoja Republike Srbije 2009–2013–2020*, www.rapp.gov.rs
- Pored toga, budući da je postupak analize предела и утврђивања типологије у пракси сложен и захтева рад у сложеним системима као што је ГИС, посебно треба инсистирати на његовом даљем развоју. У Републици Србији, ГИС апликације су присутне у просторним анализама, док ће у оквиру планирања и уређења предела ова врста апликација бити од велике помоћи приликом израде пројекта *Карактеризација предела Србије* као и приликом студије планирања. Успостављањем ГИС базе предела, омогућило би се ефикасније добијање жељених резултата укрштањем података, коришћењем могућности вишекритеријумске анализе, а омогућили би се и ажурирање података, усавршавање модела додавањем нових инпута, као и презентација добијених резултата.
- The countryside Agency and Scottish Natural Heritage, Department of Landscape University of Sheffield and Land Use Consultants, (2002): *Landscape Character Assessment, Guidance for England and Scotland*
- Cvejić, J., V. Vider, S. Prokić, (2001): *Planiranje предела i zaštita prirode – primeri iz prakse*, Planska i normativna zaštita prostora i životna sredina, Beograd, str. 33-39
- Cvejić, J., N. Vasiljević, A. Tutundžić, (2008): *Tipologija предела Beograda za potrebe primene Evropske konvencije o predelima*, UB Šumarski fakultet, Grad Beograd – Gradska uprava, Sekretarijat za zaštitu životne sredine, Beograd, *Planeta Print*
- Crnčević T., I. Marić, O. Bakić (2010): *Planiranje i upravljanje predelima banjskih mesta u Srbiji sa posebnim osvrtom na izabrane studije slučaja*, *Arhitektura i urbanizam*, **29**, str. 57–65.
- Crnčević T., O. Bakić, (2012): *Introducing European Landscape Convention in Serbia – New challenges and opportunities*, u *Proceedings International Conference Protection and Restoration of the Environment XI*, Thessaloniki, Greece
- Washer, D. M. (ed.), (2005): *European Landscape Areas – Typologies, Cartography and Indicators for the Assessment of Sustainable Landscapes*; Final Project Report as deliverable from the EU's Accompanying Measure project European Landscape Character Assessment Initiative (ELCAI), funded under the 5th Framework Programme on Energy, Environment and Sustainable Development
- www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/landscape/default_en.asp